

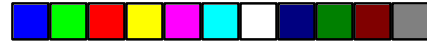

John Aggergaard Larsen

Holdninger til de fremmede

- forestillingen om bosniske krigsflygtninge i den danske offentlighed

Hvordan opstår skiftende holdninger til flygtninge og indvandrere i Danmark, og hvordan kan vi studere disse holdninger? På baggrund af en undersøgelse af den danske offentligheds fremstilling af flygtningene fra det tidligere Jugoslavien gøres der i denne artikel op med en samfundsvidenskabelig tilgang, hvorved holdninger antages at udspringe af individets psykologi eller være determineret af socio-strukturelle forhold. I stedet foreslås holdningsskift belyst gennem en undersøgelse af den kontekst af skiftende forestillinger og betydninger, som konkrete begivenheder præsenteres i.

Hvilken holdning har danskerne til fremmede? Er de fordomsfulde og fremmedfjendske eller er de tolerante og imødekommende?

En række undersøgelser i de sidste tiår har forsøgt at komme med svar på disse spørgsmål og at undersøge, om danskerne med tiden er blevet mere eller mindre fordomsfulde. Af nyere undersøgelser af danskernes holdninger til fremmede kan nævnes Blum (1987), Körmendi (1986), Gaasholt & Togeby (1995) - som vil blive diskuteret mere indgående i denne artikel - og senest Togeby (1997). Ligeledes har man forsøgt at belyse de forhold, som virker ind på danskernes holdninger til fremmede og at forklare årsagerne hertil i forskellige teorier. Generelt for disse teorier er, at de betragter holdninger som en egenskab ved individet, der er knyttet til den enkeltes personlighed, psykologi, intellekt, status, økonomi eller sociale situation. Da en række af disse forhold, der karakteriserer det enkelte individ, kan ændres over tid ved fx at gennemgå et uddannelsesforløb, anerkendes det således, at det enkelte individs holdninger kan forandre sig. Således har det også været uddannelse, der i de fleste af ovennævnte studier er blevet betragtet som den faktor, der med størst effekt kan ændre folks holdninger over for flygtninge og indvandrere. Det dynamiske aspekt i holdningsændringsprocessen er i følge disse teorier således knyttet til forandringer i individets socio-strukturelle status såvel som mentale konstituering.

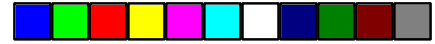
At der kan iagttages en sådan sammenhæng mellem individets holdninger og dets socio-strukturelle og mentale situation kan ikke afvises. Men argumentet i denne artikel vil være, at man i studier af holdninger og holdningsdannelse ikke kan stille sig tilfreds med at anlægge et analytisk perspektiv, som

allerede i sit udgangspunkt antager, at holdninger til et givet tidspunkt er deterministisk koblet til individets psykologi eller socio-strukturelle status.

I stedet foreslås, at vi i studiet af holdninger over for flygtninge og indvandrere er mere opmærksomme overfor, at holdninger kan ændre sig, uden at det pågældende individs socio-strukturelle eller mentale situation forandres. Holdninger kan ikke alene udledes af kvantitativt operationaliserbare forhold relateret til enkeltindivider, men må studeres i de betydningsgivende kontekster, som giver dem mening.

På baggrund af et nyligt afsluttet forskningsprojekt vil det her blive demonstreret, hvordan opinionen over for flygtningene fra det tidligere Jugoslavien har ændret sig over tid, og hvordan holdningerne afspejler grundlæggende kulturelle forestillinger i den danske befolkning. Forestillinger, som kan bidrage til forståelsen af bevæggrundene bag den politik, der er ført på området. Studiets fokus er rettet mod karakteren og indholdet af debatten, da tematiseringen i det offentlige kommunikationsrum er med til at sætte konteksten for forståelsen af forhold og hændelser som meningsfyldte begivenheder. Den offentlige debat skaber mulighed for, at vi kan forholde os til begivenheder og give udtryk for vores holdninger.

Analysen retter derved ikke fokus direkte mod folks ytre holdninger, men i stedet mod den indre sammenhæng i de offentlige fremstillinger, som skaber den betydningsgivende kontekst og vejleder vore holdninger. Tilgangen er desuden dynamisk orienteret derved, at den følger den udvikling, som finder sted i de forskellige argumentationer og fremstillinger, der i offentligheden - af læserne og den generelle opinion - strides om at blive anerkendt som gyldige forklaringsrammer for hændel-

serne. For det er herved, de vil kunne udgøre grundlag for holdningsdannelse. Tilgangen er således rettet mod dynamikken i holdningsdannelsesprocessen, som den kan aflæses i den offentlige kommunikation.

Denne analytiske tilgang kan ikke belyse udbredelse og social fordeling af forskellige holdninger og forestillinger; og kan derfor ikke erstatte traditionelle holdningsundersøgelser, der netop søger at belyse disse forhold. Tilgangen giver derimod indblik i den bærende logik og meningsgivende sammenhæng i de forestillinger, forståelsesrammer og tilknyttede holdninger, der i forskellige perioder er fremherskende i offentligheden. Og som det vil blive diskuteret i det efterfølgende, har flere studier påpeget den afgørende indflydelse, fremstillingerne i offentligheden har på opinionen. Alene af denne grund er det i studiet af danskernes holdninger til de fremmede påkrævet med et supplerende fokus på de herskende forestillinger i offentligheden.

Jagten på holdninger

En undersøgelse af danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere udført af politologerne Øystein Gaasholt og Lise Tøgeby (1995) har tydeligt demonstreret, at der er et behov for, at den samfundsvidenskabelige forståelse af og tilgang til studiet af holdninger frigøres fra en opfattelse af disse som deterministisk knyttet til individets psykologi og socio-strukturelle situation. En gennemgående pointe i undersøgelsen er, at folk kan give udtryk for vidt forskellige holdninger alt afhængigt af den kontekst, en given problemstilling præsenteres i (ibid.:71).

I Gaasholt og Tøgebys undersøgelse bliver denne indsigt bærende både i deres påpegning af, at det i vid udstrækning er mediernes tematisering af pro-

*John Aggergaard
Larsen*
Cand.scient.anth.
Projektansat forsker
ved Socialforskningsinstituttet

blemstillinger, der fremkalder holdninger (1995:67, 114, 149f), og i deres op-
røb til politikerne om at påtage sig rollen som opinionsledere og passe på med ikke at lytte efter ekkoet fra offentligheden af deres egne fremmedfjendelige udtalelser (ibid.:149, 150)².

Pointen er altså, at holdninger ikke - og i hvert fald ikke alene - kan opfattes som entydige produkter af sociale eller psykiske omstændigheder. Det samme individ kan udtrykke skiftende holdninger til forskellige tider alt afhængigt af, hvilken kontekst holdningstilkendegivelsen præsenteres i.

Men hvad skal vi egentlig forstå ved holdninger?

I deres undersøgelse forsøger Gaasholt og Tøgeby sig med en tilgang, hvor de skelner mellem modvilje og intolerance. De mener således, at man godt kan have modvilje, uden at man af denne grund udtrykker intolerante holdninger. Konklusionen af deres analyse er, at danskerne har blandede følelser over for fremmede og at det, afhængigt af om flygtningene præsenteres som „rigtige flygtninge“, der har et reelt behov for hjælp, eller som „bekvemmelighedsflygtninge“, der nasser på det danske velfærdssamfund, er henholdsvis

positive og negative holdninger over for flygtningene, der udtrykkes. Forfatterne mener på dette grundlag at kunne hævde, at danskerne er i syv sind med hensyn til deres indstilling til de fremmede.

Denne konklusion er problematisk. Mere passende ville det være at anerkende, at der i den danske befolkning skelnes mellem forskellige kategorier af, hvem flygtningene er, og hvad deres baggrund for at være her er; og at holdningen til dem, både hvad angår velvilje og tolerance, er afhængig af, hvilken kategori man tænker på og taler om. Om man mener, at flygtningene er „rigtige flygtninge“ eller „bekvemmelighedsflygtninge“. Og at holdningen dermed er baseret på den overordnede betydningsgivende ramme, som man anvender i sin forståelse af problemstillingen.

Selv om forfatterne flere steder i deres bog peger på betydningen af denne skelnen (1995:46, 52, 109), tager de ikke den analytiske konsekvens heraf. Muligvis fordi deres teoretiske og analytiske apparat ikke er gearret til at kunne operere med, at den samme person kan have forskellige holdninger til forskellige meningsgivende kategorier af flygtninge. Hos Gaasholt og Togeby bliver den meningsfyldte distinktion et udtryk for „blandede holdninger“ og „delvist modstridende følelser“ (ibid.: 36, 164). Som forklaring på, at en person kan udtrykke forskellige holdninger i forskellige situationer, sondrer de i stedet mellem meninger og holdninger, således at den holdning en person giver udtryk for i et svar på et enkelt spørgsmål, frtages status som „holdning“, og i stedet betegnes „mening“, mens „holdning“ betegner en bagvedliggende mere grundlæggende og stabil orientering (ibid.:73n12).

Det er tydeligt, hvorledes Gaasholt og Togeby her på trods af deres egne

analytiske iagttagelser holder fast i en essentialistisk opfattelse af holdningers karakter som en indre, psykologisk disposition hos individet. Indtrykket forstærkes yderligere, når de fortsætter ved at skelne mellem manifeste og latente holdninger:

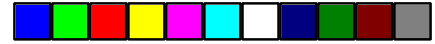
(D)e manifeste er dem, der måles gennem en enkelt undersøgelse, mens de latente er dem, man kan rekonstruere på grundlag af flere målinger, foretaget i forskellige situationer (ibid.).

Deres tilgang foreskriver, at holdninger bliver mere egentlige, jo mere generelle de er, og jo dybere i individet de er fundet. Resultatet bliver dog, som det fremgår, at „holdninger“ ender med at blive forskerens analytiske konstruktion og ikke en orientering for individet i sin omgang med virkeligheden.

Teorier om holdninger

At problemet langt fra begrænser sig til Gaasholt og Togeby's undersøgelse, men er særdeles udbredt i samfundsvidenskabelige holdningsundersøgelser, bliver klart af sociologen Peter Gundelachs artikel i *Dansk Sociologi* (1992), hvor han i en behandling af danskeres intolerance over for fremmede diskuterer fire teorier på området. Teoriene har forskellige bud på, hvilke omstændigheder og forhold, der kan forklare tolerancen og manglen på samme hos forskellige personer. De fire teorier er henholdsvis: Lav skoleuddannelse, Relativ deprivation, Populisme og Autoritær personlighed.

Gundelach præsenterer de fire forskellige teorier og undersøger deres forklaringskraft i forhold til danskernes holdninger over for fremmede. Han konkluderer, at hver enkelt teori giver en utilstrækkelig beskrivelse, og at en

analyse af danskernes holdninger til fremmede derfor bedst foretages ved anvendelse af flere teorier. De fire teorier forklarer intolerance på baggrund af enten individets sociale omstændigheder (uddannelsesniveau og klassetilhørsforhold) og rationelt begrundede interesser i denne forbindelse (i teorierne om relativ deprivation og populisme) eller på baggrund af individets psykiske eller intellektuelle orientering (uddannelse og personlighed). Trods deres forskellighed er teorierne derved fælles om at se holdninger som noget, der enten er en egenskab ved individet i kraft af en social positionering eller udspringer af individets psykologi.

Intolerance bliver dermed i teorierne fremstillet som et aspekt, der knyttes til individet determineret af vedkommendes psykologi og sociale positionering. På ethvert givet tidspunkt menes et individ at sidde inde med bestemte grundlæggende holdninger og en grad af en mere eller mindre tolerant indstilling over for fremmede. Det antages i disse teorier, at der skal ske generelle forandringer i individets socio-strukturelle livssituation (så som uddannelse, social status, alder eller køn) eller ligefrem i dets psykiske grundstrukturer, for at holdninger og dermed graden af tolerance kan ændres.

I det efterfølgende vil der blive argumenteret for, at det i studiet af holdningsdannelse er givtigt at rette fokus mod den kulturelt betydningsmættede sociale og kommunikative kontekst, hvori holdningerne gives udtryk.

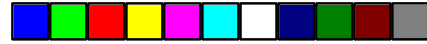
Fremstillingens kontekst og forestillinger

I et samfund som det danske spiller kommunikation, og dermed mediering af viden og information, en central rolle i det politiske liv (Siune 1984). I forlængelse heraf påpeger Gaasholt og Togeby

i deres ovennævnte interessante og væsentlige studie (1995), at vi i forståelsen af holdningsdannelse i højere grad må være opmærksomme på mediernes rolle. De skriver direkte, at „(b)efolkningens holdninger synes at afspejle den offentlige debat“ (Gaasholt & Togeby 1995:114).

At en fremstilling for at kunne fremstå meningsfuldt og interessant må indsættes i en betydningsgivende ramme, er velkendt i studier af den journalistiske nyhedsproduktion (Edelman 1988; Robertson 1992; Tuchman 1980). I den journalistiske jargon taler man om „historier“ og „vinklinger“. For journalisten er det ikke tilstrækkeligt at præsentere information om aktuelle samfundsrelevante forhold, man skal også fortælle en god historie. Den gode historie gør informationen interessant og genkendelig for publikum, og øger dermed den journalistiske fremstillings værdi (Assmussen 1990). Umiddelbart lyder det som et paradoks, at en nyheds værdi øges ved at være genkendelig, men pointen i dette er, at hændelser og forhold for at kunne fremstå meningsfuldt for et individ, må indsættes i en velkendt kontekst, der kan levere denne mening. Den gode journalist med „næse for nyheder“ formår at indbygge eller antyde denne kontekst i sin fremstilling.

Noget kan derfor tyde på, at et studie af den journalistiske fremstilling, og fremstillinger i pressen generelt, er særligt velegnet til at identificere de forskellige kontekster, som i den offentlige debat og dermed i befolkningen fungerer som betydningsgivende fortolkningsrammer om de forskellige forhold og hændelser. Det er dog væsentligt at være opmærksom på, at det ikke kun er i pressen, man kan finde forskellige fortolkningsrammer, ligesom det ikke alene er i disse formelt offentlige fora, at

forestillinger opstår og udbredes. Som Stuart Hall og hans forskningskolleger gjorde opmærksom på i 1978, er der en labyrint af kommunikationskanaler, som påvirker skabelsen af det, vi kalder den offentlige mening; og mange af disse ligger uden for de offentlige mediers formelle kanaler. Viden, rygter, folkevid og holdninger spiller sammen og udgør et afgørende og primært niveau, ud fra hvilket den offentlige mening om en begivenhed begynder at forme sig, langt inden medierne tilegner sig den. Allerede disse meninger er bestemt af fortolkning og formet af *common sense* opfattelser. I medierne indordnes begivenheden efter samfundsmæssige perspektiver og kontekster, og dette udgør grundlaget for skabelsen af den offentlige mening (Hall et al. 1978:136).

Således er det i en analyse af fremstillinger i pressen muligt at præsentere en analyse af betydningsgivende kontekster og fortolkningsrammer i en befolkning. Men man skal samtidig gøre sig klart, at en sådan analyse aldrig vil kunne levere en fuldstændig afdækning af samtlige de forestillinger og fortolkninger, som er at finde i befolkningen.

Studiet af debatten vedrørende de eks-jugoslaviske flygtninge

At holdningen til flygtningene fra det tidligere Jugoslavien forandrede sig over tid ved anvendelse af forskellige forståelsesrammer i offentligheden, er blevet tydeligt i kraft af et studie af forestillinger i den danske debat om flygtningegruppen (Aggergaard Larsen 1997). Studiet er en del af politikdelen af et større fællesnordisk komparativt studie af flygtningemodtagelsen³.

Studiets primære datagrundlag består i en analyse af den skrevne danske presses fremstilling af problematikker omkring flygtningene fra det tidligere

Jugoslavien op til centrale politiske beslutninger vedrørende deres ophold i Danmark⁴. I denne analyse har grundlæggende forestillinger knyttet til velkendte narrativer og kollektive erindringer været i fokus.

Analysen af pressen er blevet suppleret med interview med seks journalister, der har flygtningeproblematikken som stofområde, fra fem store landsdækkende aviser (BT, Ekstra Bladet, Information, Kristeligt Dagblad og Politiken). I disse interview er det især blevet tilstræbt at få indblik i den praksisrelaterede viden om og „næse for“, hvordan nyheder om flygtningestof kan præsenteres - eller „vinkles“ - så de er interessante, og afspejler velkendte (narrativt strukturerede) problemkomplekser for læserne. Desuden er seks medlemmer af Folketingets retsudvalg (fra partierne: De Radikale, Det Konservative Folkeparti, Fremskridtspartiet, Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti og Venstre) og daværende indenrigsminister Birte Weiss blevet interviewet for dels at få indblik i deres forståelse af det politiske forløb og betydningen af konkrete debatter i offentligheden og dels at få indblik i deres forståelse for folkestemningen, der er en afgørende kompetence for politikere, som uden denne ikke kan forvente at overleve længe i jobbet.

Studiet af pressens fremstilling

Analysen af pressteksterne er inspireret af den diskursanalytiske tilgang. Debatten i den danske offentlighed er således søgt belyst gennem karakteren af den tekstlighed, hvorved den er præsenteret i pressen og ikke ved at forsøge at finde frem til de reelle begivenhedsforløb, som teksterne udsiger sig om. Studiets læsning af avisartikler har teoretisk baggrund i den strukturalistiske

kritik, der i efterkrigsårene og årtier fremrevolutionerede tilgangen til tekstanalyse ved at gøre op med at forstå teksten som en realistisk repræsentation af livet. I stedet antog man, at alle historier og fortællinger er formet af konventioner og forestillinger, hvilke man gennem analyse søgte at identificere i diverse litterære genrer (Wallace 1986)⁵.

Tilgangen adskiller sig dog fra en mere traditionel diskursanalyse ved at lade selve den tekstuelle analyse fremstå på baggrund af dens kontekst i den bredere offentlige debat. Der er således ikke tale om en analytisk anvendelse af egentlige lingvistiske metoder, hvor den enkelte tekst brydes op i og analyseres på baggrund af dens enkelte betydningsgivende enheder. Fortolkningerne af pressteksterne er ikke afhængig af en lingvistisk model, men udspringer af de reflektive kategorier, som er at finde i de behandlede tekster selv⁶. Tilgangen kan i denne forstand betragtes som hjemmehørende i en hermeneutisk, tolkende tradition.

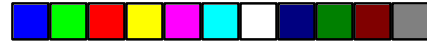
Hver tekst i pressen ses som indgående i en sammenhæng med de andre tekster i offentligheden. De enkelte tekster er at se som dele af den samme „tekst-i-offentligheden“ snarere end som kontekster for hinanden. Dette dog i en samtidig erkendelse af, at der kan udtrykkes grundlæggende forskellige opfattelser i samme tekst⁷. Det analytiske arbejde består i at vise, hvad det er for forskellige grundlæggende opfattelser og hvordan de kommer til udtryk i debatten.

Studiets orientering mod at redegøre for de forskellige forestillinger eller hverdags-teorier, som præsenteres i den offentlige debat omkring de bosniske flygtninges situation i Danmark, er inspireret af teorien om dobbelt hermeneutik, hvor objektet for undersøgelsen anerkendes som et subjekt, hvis tolk-

ninger og forståelser er medskabende af den virkelighed, som undersøges (jf. Giddens 1993[1976]). Sjældent udbredes de forestillinger, der kommer til udtryk i pressefremstillingerne, som store sammenhængende systemer. Hyppigere foreligger de som den underliggende forståelsesramme, argumenterne i en præsentation af et givet politisk forhold støtter sig til. Dette stiller analytikeren over for et særligt metodisk problem.

I gennemgangen af medieforløbet i forbindelse med flygtningene fra det tidligere Jugoslavien har det således været afgørende at belyse de forskellige former for argumentation, som til forskellige tider er blevet anvendt til støtte for forskellige synspunkter⁸. Gennemgangen har bestået i et forsøg på at skabe overblik over udvalgte perioder og at registrere de overordnede tendenser udtrykt ved grundlæggende forestillinger.

I behandlingen af pressteksterne har der været særlig opmærksomhed rettet mod forestillinger eller fordomme såvel som referencer til historiske begivenheder eller andre erfaringer, der indgår som væsentlige for forståelsen af en given sag. Netop betydningen af sådanne nationalt specifikke kollektive erfaringer eller erindringer har vist sig at være af væsentlig betydning for den politiske opinion i forbindelse med en sag (se fx Robertson 1992). På trods af vanskelighederne ved at operere analytisk med et begreb som „kollektiv erindring“ kan det bidrage væsentligt ikke blot i studier af politiske holdninger men også i historieforskningen. Begrebet kollektiv erindring viser hen til, at en gruppe mennesker på tværs af generationer og enkeltindivider kan dele en fælles forståelse for en fortidig hændelse (Warring 1996)⁹. Som forestilling er denne forståelse aktiv i den offentlige debat, og indgår som grundlag for hold-

ningsdannelsen.

I den efterfølgende redegørelse for opinionen eller holdningen i den danske offentlighed er der således ikke tale om en opfattelse af, at alle individer i den danske befolkning - endsige hele den danske offentlighed - deler det samme synspunkt. Derimod betragtes den offentlige holdning som en delvist subjektløs kumulativ frembringelse af en tilkendegivelse i stadig forandring. En tilkendegivelse, som i en periode og i konkurrence med andre opnår en dominerende gennemslagskraft ved at fremstå særligt sandsynlig i den argumentative klangbund af kulturelle forestillinger. Den centrale betydning af disse forestillinger viser sig ved, at stridende argumenter og fremstillinger i offentligheden kun kan vinde tilslutning ved at relatere sig til disse. Gennemgangen af debatten vedrørende de bosniske krigsflygtninge i Danmark viser netop, hvordan disse holdningsskift fremkommer i offentligheden.

Den gode vilje - betydningen af historisk erfaring

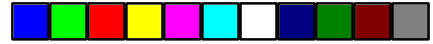
I sommeren 1992, inden flygtningene i stort tal begyndte at søge mod danske havne, var der en meget positiv indstilling i den danske offentlighed til nødvendigheden af at hjælpe de civile ofre fra det borgerkrigshærgede Jugoslavien. Overskrifter i aviserne som „Krig i Europa!“ fremmanede uhyggelige billeder i den kollektive erindring. Sammenligningen med de etniske udrensninger og fordrevne flygtninge under Anden Verdenskrig var oplagt, og medførte en utvetydig sympati og medfølelse i opinionen. Alle var enige i, at Danmark måtte yde en indsats og tage sin del af ansvaret for at undgå en gentagelse af den skræmmende fortid.

I løbet af sommeren diskuterede man i pressen, hvorvidt det var bedst

at hjælpe i nærområdet eller om vi skulle modtage flygtninge i Danmark. Dansk Flygtningehjælp havde allerede i april samme år foreslået (Dansk Flygtningehjælp 1992), at Danmark skulle forsøge sig med en ny midlertidig beskyttelsesordning, der skulle være indrettet til at hjælpe store grupper af flygtninge i en midlertidig krisesituation. Efter krisesituationens ophør var det tanken, at de midlertidigt hjulpede skulle vende tilbage til deres hjem. Under deres midlertidige ophold skulle de ved hjælp af forskellige kurser og undervisningsforløb opnå færdigheder, der kunne bruges i den senere genopbygning af deres hjemland.

Forslaget blev umiddelbart i forsommeren 1992 modtaget temmelig negativt i pressen og fra politisk hold. I pressen talte man om „discount asyl“, da den midlertidige ordning ikke ville give flygtningene mulighed for permanent opholdstilladelse, og dermed tilbød en ringere beskyttelse end den traditionelle asylordning. Og fra politisk hold udtalte man sig kritisk over for at skulle vedtage nye særlove. Sporerne fra forsommerens vedtagelse af en lov om humanitær opholdstilladelse for de palæstinensiske flygtninge, der havde besat Blågårds Kirke, var endnu friske. Højrefløjen i dansk politik frygtede, at et flertal senere ville „blive blødsødne“ og gøre den midlertidige ordning permanent.

I løbet af sommeren skete der dog et markant holdningsskift. Der opstod en enighed i offentligheden om, at flygtningenes behov virkelig kun var midlertidigt og at de heller ikke selv ønskede at blive i Danmark. Man begyndte at omtale den midlertidige ordning som et „husly“ eller et „fristed“. Samtidig blev man opmærksom på, at talen om „hjælp i nærområdet“ ikke blot betød Kroatien, Østrig og Ungarn, men at og-

så Danmark måske var en del af dette. Alene det forhold, at vores naboland Sverige på dette tidspunkt ugentligt modtog ikke færre end 1.000 flygtninge fra det tidligere Jugoslavien, understregede konfliktenes nærhed. Hertil kom, at den i perioden stadigt verserende Tamil-sag leverede argumenter for at undgå „den langsommelige sagsbehandling“ i forbindelse med de traditionelle individuelle asylansøgninger, og i stedet hurtigt tildele et midlertidigt kollektivt asyl til de flygtninge, som man håbede snart kunne vende tilbage.

I Justitsministeriet begyndte man efter anbefaling fra FN's Flygtningehøjkommissariat, og under ledelse af den daværende konservative justitsminister Hans Engell, at udarbejde en model, hvorefter et nærmere angivet antal særligt udvalgte flygtninge kunne inviteres til Danmark af den danske regering for at modtage specialiseret hjælp. Man talte om „hospitalsflygtninge“ eller „særligt nødstedte“ og billeder af syge børn og hårdt sårede civile ofre blev manet frem.

Jugoslaverloven - forventninger og virkelighed

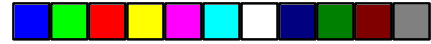
På baggrund af et kompromis med Socialdemokratiet præsenterede den borgerlige regering lovforslaget om den midlertidige opholdstilladelse - også kaldet Jugoslaverloven. Kompromiset bestod i, at regeringen gik med til at lave en udvidet ordning, der ikke kun vedrørte hospitalsflygtningene, mod at Socialdemokratiet lod mindretalsregeringen indføre visumpligt for flygtninge fra Serbien, Montenegro og Makedonien. På dette tidspunkt var flygtningestrømmen taget til, og der var allerede ankommet 5.000 flygtninge fra det tidligere Jugoslavien til Danmark. Disse blev alle inddraget under Jugoslaverlovens bestemmelser.

Man begyndte at forsøge at skaffe indkvarteringspladser til de mange flygtninge. De blev ofte midlertidigt placeret i store flygtningemodtagelseslejr for herefter at blive flyttet til mindre lejre i provinsen.

Hidtil var stemningen i pressen udelukkende positiv over for de flygtede fra „det jugoslaviske krigshelvede“, som pressen hyppigt omtalte det. Men i løbet af efteråret opstod der en række mislyde, og man begyndte at tale om frygt for racisme og „tyske tilstande“. Henvielsen til de tyske tilstande var forbundet med den række af racistiske og voldelige angreb mod flygtninge, som i perioden fandt sted i Tyskland. I aviserne var det især mordbrandene i Solingen, Lübeck og Rostock, hvor formentlig ny-nazistiske unge smed benzin-bomber mod flygtningecentre, der optog spaltepads.

Også i Danmark var der tilfælde, hvor unge kastede benzin-bomber mod flygtningelejre. Samtidig var en række tilfælde fremme i pressen, hvor flygtninge var blevet pågrebet i tyveri. I læserbrevene kunne man finde voldsomme reaktioner, hvor flere talte for, at disse flygtninge fra det tidligere Østeuropa: jugoslaverne og balterne, skulle smides ud, hvis de ikke kunne fremvise en uplettet straffeattest. Især blev sindene hidset op af opfattelsen af, at den danske hjælpsomhed misbrugtes. På dette tidspunkt er flygtningene fra det tidligere Jugoslavien endnu ikke skilt markant ud som en særlig gruppe, men kategoriseres sammen med andre „flygtninge fra det tidligere Østeuropa“.

Flere gav dog i pressen udtryk for, at der blev gået for vidt, da Handelsstandsforeningen i landsbyen Gram indførte regler, hvorefter fremmede kun måtte handle højst to sammen i butikkerne og ikke måtte tage tasker med ind. En så godt som enig presse vendte

sig imod sådanne tiltag, der blev ud-råbt som diskriminerende og racistiske.

Også tv-programmet *45 minutter* den 20. oktober (DR) om Gråsten-borgernes holdninger til flygtningene i det nye flygtningecenter skabte en oprørt debat i pressen. I programmet stillede lokale beboere sig frejdigt op og sagde, at de var racister og ikke ønskede de fremmede i deres by.

I flere reportager i aviserne blev der givet udtryk for stor skepsis over for de flygtninge, som var blevet modtaget på de nyoprettede flygtningecentre. Mange mente, at det ikke var rigtige flygtninge. Flygtningene levede ikke op til forestillingen om forhultede flygtninge. „Det kan da ikke være rigtige flygtninge. De er jo både velklædte, velnærede og nogle kommer sågar med kufferter på hjul“, mente flere. En kvindelig nabo til flygtningeskibet *Norrøna* i København udtalte til en journalist, at det ikke var alle flygtningene, der var rigtige. Hun mente at kunne se det på deres tøj. De rigtige havde gammelt og slidt tøj, mens de velklædte var bekvemlighedsflygtninge.

Det er karakteristisk, at der er en udbredt negativ tone i debatten vedrørende den danske flygtningemodtagelse i efteråret 1992. En række problemer og frygten for racismen i den danske befolkning er fremherskende.

De negative udtalelser fra danskere baserer sig på den manglende overensstemmelse, der var mellem de indre billeder, danskerne havde af flygtningene og så de virkelige flygtninge, de mødte. Forventningerne var baseret på forestillinger relateret til Anden Verdenskrig, hvor folk udsultede og på deres bare fødder flygtede med deres ejendele i sække over skuldrene. At mange flygtninge kom i ordentligt tøj transporteret af busser til polske færgelejer, syntes på mange danskere at have virket som en

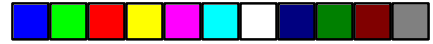
benægtelse af det reelle i deres situation som flygtninge.

I pressen fremhævede man i det sene efterår dog en anden pointe, som uden tvivl også havde en betydelig indflydelse på den umiddelbart negative modtagelse i lokalområderne. Man var ikke blevet forberedt og spurgt til råds. Mange folk havde den oplevelse, at der fra den ene dag til den anden fra centralt hold blev placeret et stort antal flygtninge i den gamle nedlagte skole eller i det forfaldne mejeri, uden at nogen i byen var blevet spurgt til råds. Folk følte, at disse flygtninge var blevet trukket ned over hovedet på dem, uden at de havde haft noget at skulle have sagt. Følelsen af afmagt blev til vrede.

De bosniske krigsflygtninge

I det sene efterår 1992 syntes der at foregå en selvransagelse i den danske offentlighed. Den omfattende mediedækning af krigen i Bosnien gjorde det klart for alle, at de flygtede fra krigen virkelig havde en grund.

I løbet af sommeren 1993 dukkede betegnelsen „de bosniske krigsflygtninge“ op. Der er ingen tvivl om, at nykonstruktionen *krigs*-flygtninge understregede virkeligheden af den forfærdelige situation, som de var flygtet fra¹⁰. Som Birte Weiss senere hyppigt påpegede som svar på flygtningekritiske udtalelser, da hun som indenrigsminister i den nye regering havde overtaget ansvaret for flygtningeområdet, så kunne vi jo alle hver aften på tv se den frygtelige baggrund, som de var flygtet fra. Betegnelsen understregede yderligere, at det var bosniere, der var tale om. Dette fremmede yderligere forståelsen for deres situation, da vi alle gennem medierne kunne forstå, at det primært var de muslimske bosniere, der var ofre for krigens uhyrligheder (se Frello 1994)¹¹. Med gruppen „de bosniske krigsflygt-

ninge“ havde vi altså over for os de rigtige af de rigtige flygtninge. Dette indebærer samtidig, at de ikke-muslimske bosniske flygtninge og flygtninge fra andre områder i det tidligere Jugoslavien i nogen grad blev overset ved at blive udelukket fra denne i den danske opinion anseelsesmæssigt privilegerede kategori.

Der udviklede sig i opinionen en anerkendelse af, at godt nok levede de bosniske krigsflygtninge ikke op til vore indre billeder af forhulede flygtninge baseret på den kollektive erindring fra Anden Verdenskrig, men disse flygtninge var dog rigtige flygtninge. Og ikke nok med det var det mennesker som, i kraft af at de var europæere, ikke var os fjerne i rum; ligesom de heller ikke var os fjerne i tid, som Anden Verdenskrigs flygtninge er det. Det var *nutidens flygtninge*. Det kunne have været os. Som flere interviewede journalister og politikere påpegede, var de flygtet fra en for danskerne genkendelig tilværelse med faste jobs, lejligheder, parcelhuse, tv og kummefrysere. Vi kunne identificere os med dem som vore medmennesker.

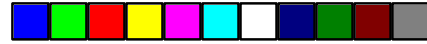
Danskerne kunne godt li' de bosniske krigsflygtninge, fordi de blev opfattet som „rigtige flygtninge“ og fordi de mindede om os selv. De var flygtet fra en krig, hvis virkelighed vi på grund af den omfattende mediedækning ikke har kunnet afvise eller overse.

Opfattelsen, at de bosniske flygtninge ligner os, var uden tvivl af stor betydning for den positive indstilling, der efterhånden opstod til dem. Ude i kommunerne talte man om „vores bosnier“, og Dansk Flygtningehjælp havde vanskeligt ved at gøre flygtningecentre for bosnierne til såkaldt multietniske centre, hvor alle mulige forskellige asylansøgere skulle bo.

At de er lige som danskerne, er ble-

vet fremhævet i flere forskellige sammenhænge. På trods af, at det, som nævnt ovenfor, var flygtningenes status som muslimske bosniere, der i den danske offentlighed kvalificerede dem som krigens ofre og dermed „rigtige flygtninge“, var det således iøjnefaldende, at deres muslimske baggrund ofte blev nedtonet i debatten. En forklaring kan ligge i, at frygten for muslimerne og deres fremmede religion tidligere hyppigt har været et hårdtslående argument fra de flygtningekritiskes side (Gaasholt & Togeby 1995:44). Men interessant ved forholdet til de bosniske flygtninge var, at man i stedet for at fokusere på den grundlæggende forskel på Islam og Kristendommen pegede på danskernes og bosniernes lignende tilgang til det forskellige: „Bosnierne er muslimer på samme måde som danskerne er kristne“, var en anerkendende sætning, der hyppigt optrådte i den danske presse såvel som i interview med journalister og politikere. Hermed blev forskellen på de to religioner afmonteret, og i stedet fremstod vi som mere ens.

Et andet slående argument i offentligheden, for at vi skulle kunne li' dem, var understregningen af, at de var højt eller godt uddannede. Med denne fremhævelse var der ikke tale om en påpegnelse af, at de bosniske flygtninge udelukkende var højtuddannede og havde en akademisk eller lignende baggrund. Derimod ønskede man med udtrykket at understrege deres positive afvigelse fra etablerede danske forestillinger om „de fremmede“. De bosniske krigsflygtninge var *ikke* tilbagestående analfabeter, der kom fra et underudviklet, feudalt samfund, og derfor ikke ville være i stand til at indgå i det moderne danske samfund. Bosnierne var håndværkere, specialarbejdere, læger, skolelærere og moderne landmænd - ligesom

danskerne. Vi kunne forstå deres uddannelser og jobfunktion, de kunne indgå i vores samfund.

Dertil kom, at de klædte sig som os og ikke trådte markant ud i en gruppe af danskere. „De faldt godt ind“, som flere journalister og politikere påpegede under interviewene.

De ikke-moderne fremmede

De bosniske krigsflygtninge er blevet præsenteret positivt i den danske offentlighed i kontrast til en herskende forestilling om, hvem og hvordan „de fremmede“ er. Den svenske forsker Aleksandra Ålund mener, at det er en populær tankefigur i de skandinaviske lande at foretage en begrebsmæssig polarisering mellem „det traditionelle“ og „det moderne“ (Ålund (1991) i Schierup 1993:168). Ifølge denne tankefigur bliver indvandrere og deres kulturer fremstillet som baseret på traditionalisme, mens den danske (eller svenske) kultur og levevis opfattes som aftraditioniseret, moderne og mere ensartet, end den egentlig er.

Herved opfattes de forskellige kulturer ikke som ligestillede. Derimod placeres kulturerne i et hierarki, hvor indvandrernes kulturer rangerer på lavere udviklingsstrin end den dominerende danske kultur. I overensstemmelse med denne evolutionære modernitetsopfattelse hører man ofte forskelle mellem „deres“ og „vores“ kultur og levevis beskrevet i tidslige termer: „de er hundrede år bagefter“ eller „de lever som i middelalderen“.

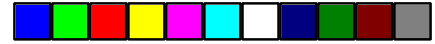
Også kultursociologen Line Hahne-mann gør opmærksom på dette hierarkiserende aspekt i sin påpegning af, at flygtningen beskrives som en „bærer af tradition“, der via integrationen i det danske samfund skal civiliseres og moderniseres (1995:21). Videre foreslår hun, at muslimerne og Islam i denne

sammenhæng ses som symboler på et samfundsmæssigt tilbageskridt, hvor moderniteten afgrænses og den mørke middelalder med traditionalisme og feudalisme genopstår (1995:114ff).

Parallelt hermed diskuterer Øystein Gaasholt og Lise Togeby (1995), hvad baggrunden kan være for, at danskerne er så relativt intolerante over for at give indvandrerne mulighed for frit at forkynde deres religion i Danmark. Kun 54% giver i en interviewundersøgelse sin tilslutning hertil, hvilket er et pænt stykke under nordmændenes 70%, der ellers i deres „toleranceprofil“ minder om danskerne (Gaasholt & Togeby 1995:44).

Forfatterne undrer sig over, at det ellers så sekulariserede Danmark er så tøvende med at praktisere religionsfrihed; men foreslår i samme åndedrag, at det måske netop er sekulariseringen, der gør os utrygge ved at praktisere religionsfrihed. De peger videre på, at det måske er den fremtrædende plads, som muslimerne har haft i den offentlige debat i Danmark, der gør forskellen. At Glistrups og Søren Krarups muhamedaner-fjendtlige udråb har vundet gehør og skabt en mindre liberal indstilling til religionsfrihed. Gaasholt og Togeby må konstatere: „I Danmark er Islam blevet symbol på alt det, vi må beskytte os imod“ (1995:44).

Den positive holdning til de muslimske bosniske krigsflygtninge viser dog, at der ikke er grundlag for den nærliggende forestilling om en derved latent „religionskrig“. Et interview med en journalist gav en forståelsesmæssig nøgle til den betydning, religionen har i den danske debat om frygten for „de fremmede“. Journalisten mente, at grunden til at bosnierne beskrives så positivt i den danske offentlighed er, at de ligner danskerne i deres måde at leve på, og at vi derfor ikke opfatter dem

som en trussel. Han mente, at de på trods af, at de er muslimer, derved adskiller sig fra mange andre flygtninge og indvandrere, som i deres religiøse fanatisme „*ligger til højre for Indre Mission*“.

Denne paradoksale sammenstilling af fundamentalistiske muslimer og Indre Mission kan ses som en nøgle til forståelsen af den negative indstilling over for „fremmede“ og særligt Islam og muslimer i den danske befolkning.

Det er ikke selve religionen og den fremmede ideologi, som denne indeholder, der virker skræmmende og skaber fjendtlighed i den danske befolkning. Det er ikke den specifikke religion, men selve *det religiøse*, som dele af den danske befolkning vender sig imod. Det er Islam som repræsentant for og symbol på det ikke-moderne, undertrykkende og tilbagestående liv, der skræmmer. Det er derfor, at journalisten kategoriserer de fremmede fundamentalistiske muslimer sammen med de danske fundamentalistiske kristne i Indre Mission. Modsætningsforholdet ligger, som også antydnet hos Gaasholt og Togeby (1995: 44), ikke mellem kristendom og Islam, men mellem det moderne, sekulariserede og det traditionelle, religiøse.

Derfor den positive fremhævelse af, at „bosnierne er muslimer, som danskerne er kristne“. Underforstået: „det kan godt være, at de er muslimer, men det spiller ingen rolle, så længe de har samme afslappede indstilling til religion som vi“. Man kan med andre ord sige, at danskerne synes at acceptere enhver religion og religiøsitet, så længe den ikke spiller nogen synderlig rolle i folks liv. Tolkningen støttes af den ovenfor diskuterede manglende tolerance i den danske befolkning over for religiøs forkyndelsesfrihed.

På denne baggrund er det påkrævet at opdele de fremmedfjendtlige hold-

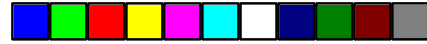
ninger i den danske befolkning i mindst to grupper. For der er ingen tvivl om, at det ikke er en generel modstand mod det religiøse som sådan, der motiverer sognepræsten Søren Krarup i hans hyppige og indflydelsesrige påpegelse af den trussel, som han mener, at muhamedanerne udgør mod danskheden. Muligheden af denne spaltning i fremmedfjendtlige holdninger i det danske samfund bør undersøges nærmere.

Konklusion

I denne artikel har jeg kritiseret holdningsundersøgelser, der betragter holdninger som determineret af individets psykiske og socio-strukturelle forhold. Og jeg har forsøgt at vise, at man ved at søge bag om de ytre holdninger til de forestillinger, som i den offentlige debat anvendes i meningsfulde fremstillinger, kan nå til en dybere forståelse af såvel de holdninger, der gives udtryk for, som bevæggrundene og dynamikken bag. Dertil muliggør en sådan tilgang en større grad af politisk anvendelighed af forskningen, da den ikke ser holdninger som fastlåste i sociale positioneringer og psykiske dispositioner, men åbner op for indsigt i den forhandling om forståelser og holdninger, som konstant finder sted i det offentlige rum.

Gennemgangen af det empiriske materiale har vist, hvordan holdningen til de eks-jugoslaviske flygtninge har forandret sig over tid. Skiftende holdninger til flygtningegruppen har haft tilknytning til forskellige diskursivt etablerede fremstillinger, der har været anvendt i offentligheden til at gøre dem forståelige i et dansk forestillingsunivers. Kategorien „bosniske krigsflygtninge“ muliggjorde en særlig positiv holdning over for denne flygtningegruppe.

Endvidere sandsynliggør undersø-

gelsen, at angsten og fjendtligheden i den danske befolkning over for „de fremmede“, og særligt Islam og „muhammedanerne“, ikke generelt kan antages at afspejle en modstand mod den fremmede religion, men derimod kan ses som udtryk for en afstandtagen over for en levemåde, der opfattes som ikke-moderne og tilbagestående. Denne modstand over for „de fremmede“ handler således primært om en dominerende modernitets-diskurs i det danske samfund.

Noter

1. Betegnelsen „de fremmede“ anvendes i artiklen i overensstemmelse med almindelig brug i den danske offentlighed som betegnelse for de oprindelige gæstearbejdere, andengenerationsindvandrere og familiesammenførte - samlet betegnet: „indvandrere“ - samt flygtninge, der opholder sig i det danske samfund og kommer fra et fremmede kulturområde (hvilket almindeligvis udelukker Vesteuropa og Nordamerika).
2. På baggrund af nyt materiale fra 1995 og 1996 viderefører Lise Togeby i en artikel (Togeby 1997) analyserne fra bogen, og fremhæver også her den store sammenhæng mellem holdningstilkendegivelser og den grad af omtale og politisering, spørgsmålet har i offentligheden.
3. Undersøgelsen er iværksat og finansieret af Indenrigsministeriet, og er en del af det fællesnordiske forskningsprojekt „Nordisk komparativt studie om midlertidigt ophold for flygtninge set i et repatrieringsperspektiv“. Den undersøgelse, nærværende artikel refererer til, blev af forfatteren gennemført i 1996 ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet, og er rapporteret i publikationen „Bosniske krigsflygtninge i dansk offentlighed. Forestillinger og politisk virkelighed“ (Aggergaard Larsen 1997). Afrapporteringen fra de øvrige delstudier i forbindelse med forskningsprojektet forventes publiceret i løbet af 1998.
4. Pressematerialet har været tilgængeligt gennem Dansk Flygtningehjælps Pressekliparkiv, som indeholder en enestående samling af artikler, kronikker og lærerbrev fra landets aviser om problemstillinger relateret til flygtningespørgsmålet.

5. Siden har der været flere opgør med den strukturalistiske tilgang og man taler nu om post-strukturalisme og post-modernisme. Fælles for de nyere teoretiske retninger er dog, at strukturalisternes opgør med forståelsen af teksten som en realistisk gengivelse af virkeligheden er ført videre. Man kan endog sige, at synspunktet er blevet yderligere skærpet, ved at man nu også har kritiseret strukturalisternes opfattelse af, at den egentlige virkelighed så var at finde i de basale strukturer i teksten. Få holder idag ved troen på, at det er muligt at finde en virkelighedsgengivelse, som er den sande. Konsekvensen af denne indsigt er ikke den absolutte relativisme og „anything-goes“-attitude, men en mere processuel og magt- og kognitionssensitiv forståelse af den sociale virkelighed, hvor praksis og aktørers rolle tillægges stor betydning.

6. Fremgangsmåden er i nogen grad parallel til den anvendelse diskursanalysen har fundet inden for grene af historieforskningen i Frankrig (Guilhaumou 1990).

7. Murray Edelman påpeger således, hvordan det ligefrem kan være en fordel for journalister, at indbygge en flertydighed i fremstillingen ved at basere den på forskellige opfattelser og forestillinger, hvorved fremstillingen tiltrækker flest mulige læsere, og i øvrigt give den større slagkraft i den politiske diskussion (Edelman 1988:90ff). At flertydighed giver politisk slagkraft fremhæves også af Marianne Gullestad (1992, kap. 2) i hendes behandling af begrebet „hverdagsliv“ i den norske politiske debat.

8. Denne metode, hvor den argumentative logik udredes af en fremstilling, har tidligere fundet anvendelse i lignende diskursanalytiske tilgange hos Wæver (1988) og Frello (1994).

9. Den fælles forståelse i den kollektive erindring peger ikke på, at det er kollektivet som sådan, der erindrer. Den konkrete erindring forefindes hos individet og er en kompleks blanding af historie og biografi (Young 1993 i Warring 1996:216f). Men noget tyder på, at erindring også er af en social karakter, derved at personlige erindringer revideres, så de passer sammen i en større række af fortællinger, som vi deler om fortiden. Kollektiv erindring kan således ses som et resultat af en omfattende selektions- og ekskluderingsproces (Warring 1996:215).

10. En nøjere redegørelse for betydningen af kategorien „bosniske krigsflygtninge“ vil være at finde i artiklen „Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab“ (Aggergaard Larsen n.d.), der i 1998 publiceres i en antologi fra Lokalstudiet ved „Nordisk komparativt studie om midlertidigt ophold for flygtninge set i et repatrieringsperspektiv“.

11. Birgitta Frellos analyse (1994) af den danske mediedækning af konflikten i eks-Jugoslavien fremhæver, at de bosniske muslimer i den dominerende nationale diskurs entydigt fremstod som krigens ofre.

Litteratur

Aggergaard Larsen, John 1997: *Bosniske krigsflygtninge i dansk offentlighed. Forestillinger og politisk virkelighed*. København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

n.d.: *Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*. Upubliceret manuskript.

Asmussen, Kaj 1990: *En god historie. Om at forvandle en stak oplysninger til en journalistisk artikel*. Viborg: Forlaget Grafisk Litteratur.

Blum, Jacques 1986: *Splinten i øjet - Om danskernes forhold til de fremmede*. Århus: Stavnsager.

Dansk Flygtningehjælp 1992: *Den danske asylprocedure. Forslag til ændret sagsbehandling i asylsager*. København: Dansk Flygtningehjælp.

Edelman, Murray 1988: *Constructing the political spectacle*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Frello, Birgitta 1994: *Det nationale - som diskurs: et teoretisk perspektiv og i diskurs: danske mediers fremstilling af konflikten i eks-Jugoslavien*. Reprints nr. 19. Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Gaasholt, Øystein & Lise Togeby 1995: *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*. Århus: Politica.

Giddens, Anthony 1993[1976]: *New Rules of Sociological Method*. Second Edition. Cambridge: Polity Press.

Guilhaumou, Jacques 1990: „Diskursanalysens bidrag til de offentlige ideers og mentaliteters historie. Eksemplet den franske revolution“. *Den jyske historiker* 50: 137-143.

Gullestad, Marianne 1992: *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*. Oslo: Scandinavian University Press.

Gundelach, Peter 1992: „Danskernes intolerance“. *Dansk Sociologi* 2(3): 4-22.

Hahnemann, Line 1995: *Flygtningen som klient og fremmed*. Reprints nr. 31, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

Hall, Stuart et al. 1978: *Policing the crisis. Mugging, the state, and law and order*. London & Basingstoke: The MacMillan Press.

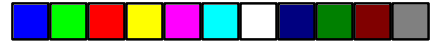
Körmeni, Eszter 1986: *Os og de andre. Danskernes holdninger til indvandrere og flygtninge*. Publikation nr. 153. København: Socialforskningsinstituttet.

Robertson, Alexa 1992: *National Prism and Perceptions of Dissent. The Euro-missile controversy reflected in opinion and the news in the UK and FRG 1980-83*. Stockholm: University of Stockholm, Department of Political Science.

Schierup, Carl-Ulrik 1993: *På kulturens slagmark. Mindretal og størretal taler om Danmark*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Siune, Karen 1984: *Politik og medier*. Århus: Politica.

Togeby, Lise 1997: „Er vi ved at vænne „os“ til „dem“? Ændringer i danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere, 1993-6“. *Politica* 29(1): 70-88.

- Tuchman, Gaye 1978: *Making News. A Study in the Construction of Reality*. New York: The Free Press.
- Wallace, Martin 1986: *Recent Theories of Narrative*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Warring, Anette 1996: „Kollektiv erindring - et brugbart begreb?“ I: Bernard Eric Jensen, Carsten Tage Nielsen & Torben Weinreich (eds.): *Erindringens og glemslens politik*. Roskilde Universitetsforlag: 205-33.
- Wæver, Ole 1988: „Sikkerhedsfigurer i vesttysk debat, 1983-1987“. I: J.-J. Jensen (ed.): *Europa i oprud*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag: 189-221.
- Young, James E. 1993: *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meanings*. New Haven: Yale University Press.
- Ålund, Aleksandra 1991: „Immigrant culture as an obstacle to 'partnership'“. I: Aleksandra Ålund & Carl-Ulrik Schierup: *Paradoxes of multiculturalism*. Aldershot: Gower.

